

QADIMGI YUNONISTONDA DEMOKRATIYA PAYDO BO'LISHI

Toshkent shahar Yangiheyot tumani
8- maktabi, Tarix fani o'qituvchisi
Ubaydullayeva Umida Xusanovna

Annotatsiya Bugungi globallashuv sharoitida demokratik boshqaruv tizimlarining shakllanish tarixini ilmiy asosda o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Qadimgi Yunonistonda, ayniqsa Afina polisida demokratiyaning vujudga kelishi insoniyat siyosiy tafakkuri taraqqiyotida muhim burilish nuqtasi hisoblanadi. Mazkur maqolada Qadimgi Yunonistonda demokratiyaning paydo bo'lish sabablari, asosiy bosqichlari, yetakchi islohotchilar faoliyati hamda uning tarixiy ahamiyati ilmiy manbalar asosida yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: Qadimgi Yunoniston, Afina, demokratiya, polis, Solon islohotlari, Kleysfen, xalq majlisi, siyosiy tenglik, fuqarolik huquqlari, tarixiy jarayon.

Mavzu bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar Qadimgi Yunonistonda, ayniqsa Afina polisida miloddan avvalgi VII–V asrlarda shakllangan siyosiy boshqaruv tizimlarining bosqichma-bosqich evolyutsiyasini chuqur va har tomonlama tahlil qilishga qaratilgan. Ushbu davr tarixchilar tomonidan qadimgi demokratik tamoyillarning vujudga kelishi va rivojlanishi nuqtayi nazaridan alohida ahamiyatga ega davr sifatida baholanadi. G'arb tarixshunosligida G. Grote, M. Finley, P. Cartledge, J. Ober kabi yetuk olimlarning ilmiy asarlarida Afina demokratiyasining shakllanishi murakkab va uzoq davom etgan ijtimoiy-siyosiy jarayon natijasi sifatida izohlanadi. Mazkur tadqiqotchilar demokratiyaning paydo bo'lishini jamiyatdagi chuqur ijtimoiy ziddiyatlar, iqtisodiy tengsizlik, aristokratik tabaqaning siyosiy hukmronligi hamda oddiy fuqarolarning huquq va erkinliklarining cheklanishi bilan bevosita bog'laydilar. Ilmiy manbalarda ta'kidlanishicha, miloddan avvalgi VII asr oxiri va VI asr boshlarida

Afina jamiyatida yer egaligining asosan zodagonlar qo'lida to'planib qolishi, qarzдорlikning kuchayishi, qarz evaziga qullikka tushish holatlarining keng tarqalishi ijtimoiy keskinlikni yanada kuchaytirgan. Natijada jamiyatda mavjud boshqaruv tizimiga nisbatan norozilik kuchayib, tub islohotlarga ehtiyoj yuzaga kelgan.

Aynan shu tarixiy sharoitda Solon (miloddan avvalgi 638–558-yillar) tomonidan amalga oshirilgan siyosiy, iqtisodiy va huquqiy islohotlar Afina demokratiyasining shakllanishi yo'lidagi dastlabki muhim qadam sifatida baholanadi. Solon qarzдорlik qulligini bekor qilishi, aholining mulkiy holatiga asoslangan siyosiy qatlamlarni joriy etishi hamda qonun ustuvorligini ta'minlashga qaratilgan choralar orqali jamiyatdagi ijtimoiy muvozanatni nisbatan barqarorlashtirishga erishgan. Keyingi bosqichda esa Kleysfen (miloddan avvalgi 508–507-yillar) islohotlari Afina siyosiy tizimida tub burilish yasagan. Ilmiy adabiyotlarda Kleysfen islohotlari orqali fuqarolik tamoyillari mustahkamlanib, siyosiy tenglik g'oyasi amalda joriy etilgani alohida ta'kidlanadi. U tomonidan amalga oshirilgan hududiy va ma'muriy qayta tashkil etish ishlari aristokratik guruhlarining ta'sirini cheklab, keng xalq ommasining siyosiy jarayonlardagi ishtirokini kengaytirgan. Manbalarda Afina xalq majlisi — Ekklesiya, Kengash — Bule hamda sud tizimi — Dikasteriya demokratik boshqaruvning asosiy va muhim institutlari sifatida ko'rsatiladi. Ushbu institutlar orqali Afina fuqarolari davlat boshqaruvida bevosita ishtirok etish, qonunlar qabul qilish, mansabdor shaxslarni nazorat qilish va sud jarayonlarida qatnashish imkoniyatiga ega bo'lgan. Shu tariqa, Afina demokratiyasi qadimgi dunyoda xalq hokimiyatining dastlabki va eng mukammal shakllaridan biri sifatida shakllanib, keyingi tarixiy davrlar uchun muhim siyosiy tajriba vazifasini bajargan.

Qadimgi Yunonistonda demokratiyaning paydo bo'lish omillari Tarixiy jarayonlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, Qadimgi Yunonistonda demokratiya birdaniga emas, balki uzoq davom etgan siyosiy va ijtimoiy kurashlar natijasida shakllangan. Afina polisida aristokratik boshqaruv tizimining inqirozi, aholining keng qatlamlari manfaatlarini hisobga olmaslik jamiyatda norozilikni kuchaytirdi.

Quyidagi omillar demokratiya shakllanishida muhim rol o'ynadi:

- Aristokratlar hukmronligining cheklanishi;
- Oddiy fuqarolarning siyosiy huquqlarga bo'lgan talabi;
- Yer va qarzдорlik muammolari;
- Harbiy xizmatda ishtirok etgan aholining siyosiy tenglikka intilishi.

Mazkur omillar Afina jamiyatida siyosiy islohotlarga ehtiyojni yuzaga keltirdi va demokratiya tomon yo'l ochdi.

Qadimgi Yunonistonda demokratiya shakllanishining asosiy bosqichlari

1. Solon islohotlari Miloddan avvalgi 594-yilda Solon tomonidan amalga oshirilgan islohotlar Afina tarixida muhim burilish nuqtasi bo'ldi. U qarz evaziga qullikka tushish amaliyotini bekor qilib, jamiyatdagi ijtimoiy keskinlikni yumshatishga harakat qildi. Shuningdek, aholining mulkiy holatiga qarab siyosiy huquqlarni belgilash orqali fuqarolar o'rtasida nisbiy tenglikni ta'minladi. Miloddan avvalgi VI asr boshlarida qonunlarning yozma shaklda joriy etilishi adolatli boshqaruv va qonun ustuvorligi tamoyillarining shakllanishiga asos bo'ldi. Natijada, ushbu islohotlar Afina jamiyatida ijtimoiy adolat va demokratik boshqaruvning dastlabki ko'rinishlarini vujudga keltirdi.

2. Kleysfen islohotlari Miloddan avvalgi 508–507-yillarda Kleysfen tomonidan amalga oshirilgan islohotlar Afina demokratiyasining rivojida hal qiluvchi ahamiyat kasb etdi. U aholini hududiy birliklar asosida qayta tashkil etib, eski urug'-qabila va aristokratik guruhlarining siyosiy ta'sirini sezilarli darajada kamaytirdi. Natijada fuqarolar o'z hududlari orqali davlat boshqaruvida ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Kleysfen islohotlari tufayli Afina fuqarolari xalq majlisi — Ekklesiyada bevosita qatnashish huquqini qo'lga kiritib, demokratik boshqaruv tamoyillari yanada mustahkamlandi.

3. Perikl davrida demokratiya Miloddan avvalgi V asrning o'rtalarida (taxminan 461–429-yillar) Perikl boshqaruvi davrida Afina demokratiyasi o'zining eng yuqori cho'qqisiga erishdi. Ushbu davrda davlat lavozimlariga saylanish va sud

jarayonlarida ishtirok etish uchun haq to'lash tizimi joriy etildi. Bu esa kambag'al va oddiy fuqarolarning ham siyosiy hayotda faol qatnashishiga imkon yaratdi. Natijada, Afina demokratiyasi keng xalq ommasining bevosita ishtirokiga asoslangan boshqaruv shakliga aylandi.

Yuqorida ko'rib chiqilgan bosqichlar Qadimgi Yunonistonda, xususan Afina polisida demokratiyaning bosqichma-bosqich shakllanganini yaqqol namoyon etadi. Solon, Kleysfen va Perikl davrlarida amalga oshirilgan islohotlar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, har bir bosqich avvalgisining mantiqiy davomi sifatida namoyon bo'lgan. Ushbu islohotlar natijasida aristokratik boshqaruvning ta'siri izchil ravishda kamayib, fuqarolarning siyosiy hayotdagi o'rni va roli tobora mustahkamlandi. Afina demokratiyasining o'ziga xos jihati shundaki, u bevosita xalq ishtirokiga asoslangan boshqaruv shakli bo'lib, fuqarolarning davlat ishlarida faol qatnashishini ta'minladi. Xalq majlisi — Ekklesiya, Kengash — Bule hamda sud organlari orqali fuqarolar qonunlar qabul qilish, mansabdor shaxslarni nazorat qilish va adolatni ta'minlash jarayonlarida ishtirok etdilar. Bu esa siyosiy faollik va fuqarolik mas'uliyatining yuksalishiga olib keldi. Shu bilan birga, Afina demokratiyasining cheklangan jihatlari ham mavjud edi. Ayollar, qullar va chet elliklar siyosiy huquqlardan mahrum bo'lib qolgan bo'lsa-da, mazkur tizim insoniyat tarixida siyosiy tenglik va xalq hokimiyati g'oyalarining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etdi. Qadimgi Afina demokratiyasi keyingi davrlarda Yevropa va jahon siyosiy tafakkuriga kuchli ta'sir ko'rsatib, zamonaviy demokratik tizimlar rivojiga mustahkam asos bo'lib xizmat qildi.

Xulosa qilib aytganda, Qadimgi Yunonistonda, xususan Afina polisida demokratiyaning shakllanishi uzoq davom etgan va murakkab tarixiy jarayon bo'lib, u siyosiy, ijtimoiy hamda iqtisodiy omillarning o'zaro uyg'un ta'siri natijasida yuzaga kelgan. Jamiyatda mavjud bo'lgan aristokratik boshqaruvning cheklanishi, ijtimoiy tengsizlik va fuqarolarning siyosiy huquqlarga bo'lgan ehtiyoji demokratik islohotlarga asos bo'ldi. Solon va Kleysfen tomonidan amalga oshirilgan islohotlar natijasida fuqarolarning siyosiy huquqlari bosqichma-bosqich kengaytirilib, davlat boshqaruvida xalq ishtirokini ta'minlovchi institutlar shakllandi. Afina demokratiyasi

bevosita xalq ishtirokiga asoslangan boshqaruv shakli sifatida tarixda alohida o'rin egallaydi. Garchi ushbu tizim ayollar, qullar va chet elliklarning siyosiy hayotda ishtirok etishini cheklagan bo'lsa-da, u siyosiy tenglik, fuqarolik mas'uliyati va xalq hokimiyati g'oyalarining shakllanishi uchun muhim tarixiy tajriba vazifasini bajardi. Qadimgi Afina demokratiyasi keyingi davrlarda Yevropa va jahon siyosiy tafakkurining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatib, zamonaviy demokratik tizimlarning shakllanishida muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov M. Jahon tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
2. Saidov B. Qadimgi dunyo tarixi. – Toshkent: Fan, 2018.
3. Xatamov N., Sodiqov U. Qadimgi Yunoniston va Rim tarixi. – Toshkent: Sharq, 2017.
4. Finley, M. I. Democracy Ancient and Modern. – London: Penguin Books, 2003.
5. Cartledge, P. Ancient Greek Political Thought. – Oxford University Press, 2009.
6. Ober, J. Democracy and Knowledge in Classical Athens. – Princeton University Press, 2008.
7. Grote, G. History of Greece. – London, 2010.
8. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Jahon tarixi: 5–6-sinflar uchun darslik. – Toshkent, 2022.